

El monestir de Santa Maria d'Amer. Evidències arqueològiques al claustre i a la nau central de l'església

JORDI SAGRERA
Arqueòleg

BIBIANA AGUSTÍ
Arqueòloga

Quaderns de la Selva, 14

•

Any 2002

p. 95 a 110

El monestir benedictí de Santa Maria d'Amer i el conjunt que l'envolta ha estat objecte de diverses fases de reconstrucció a nivell arquitectònic. Lluny, però, dels projectes arqueològics globals que envolten la restauració d'alguns monuments històrics, l'acció deslligada de dues petites intervencions arqueològiques d'urgència –les úniques que han tingut lloc– ens ha dut a elaborar aquest article uns anys després de ser realitzades. En el primer cas es va tractar de la pavimentació de la Plaça del Monestir (1989) i en el segon de la instal·lació de la calefacció a dins de l'església (1995). La major part d'aquest article ha estat també objecte de publicació en el número 3 de la revista *Amera*, d'abast municipal.

Un monestir a la vall del Riubrugent

La documentació parla d'un primer element fundacional del monestir: un senzill cenobi o cel·la que després va ser ampliat sota la forma d'una església i edificis adjacents utilitzats com a habitatge i lloc d'oració. Com altres monestirs del moment que tenen un emplaçament estratègic amb situació a la vora de fonts o rius, en zones fèrtils o en punts importants per al control visual, el de Santa Maria d'Amer reuneix tant la disponibilitat d'aigua com la de terres productives, així com la ubicació en una via de pas important.

Els monestirs benedictins es construïen seguint un model autosuficient que es va anar repetint allà on els monjos s'instal·laven. Es tractava de distribuir els edificis del conjunt dibuixant un quadrat al voltant d'un pati o claustre. Es construïa l'església en un costat, amb dos accessos: un per als monjos des de dins del monestir i un altre en un extrem de la nau (normalment a l'oest) perquè hi poguessin entrar els feligresos. Els altres tres cossos es distribuïen en un dormitori, un menjador i cuina (refectori), sovint una sala on reunir-se (sala capitular) i quan era possible, una biblioteca –recordem que una activitat important dels monestirs era la còpia de manuscrits i la seva il·lustració–. Per a la seva mantenició els monjos treballaven horts propis i a vegades criaven bestiar. Si la comunitat creixia i s'enriquia, el monestir es complicava construint nous edificis, ocupant nous camps de conreu i, a vegades, prenia algun monestir més petit sota la seva protecció. Aquesta era la idea original, per bé que durant gran part de l'època medieval, si les comunitats monàstiques es van enriquir va ser bàsicament a partir de testaments i donacions de terres, propietats i feus que feren els poderosos i, fins i tot, el poble menut. Cal que pensem en l'abat d'Amer com una altíssima dignitat, amb una notable autoritat. Per a un senyor feudal una donació al monestir aportava prestigi i representava una inversió que podia resultar rentable en les relacions de poder, ingressar-hi algun membre de la família, etc. També era corrent que es formessin nuclis de població al costat dels monestirs, perquè sovint necessitaven treballadors per a mantenir-los. A nivell intern, ja s'entén que el claustre devia ser el centre vital del conjunt religiós, on només accedien els monjos i on s'intercalava la pregària, la meditació, alguns jocs i lectures, i fins i tot, segons diuen, algunes intrigues entre confidències.

Podem considerar el monestir d'Amer típic en el sentit arquitectònic, atès que es va anar construint seguint el model que acabem de descriure i que encara avui es pot reconèixer: l'església al nord, el palau de l'abat al sud (can Boles), els horts a l'oest, amb les cases que després s'hi van anar construint (can Mont, la rectoria, el convent de les monges...) i que encara conserven aquests horts per la part de darrera, i can Terme i les cases del costat a llevant. No cal dir que van passar més de 500 anys entre la primera construcció i l'última, i que entremig van passar moltes coses, com un parell de terratrèmols, guerres com la dels Segadors, la revolta remença, la gran pesta del segle XIV i altres calamitats..., però el monestir i la vila que es va formar al seu voltant van anar consolidant-se. I després de tot això, el monestir va veure temps dolents i la comunitat religiosa va ser desposseïda i desintegrada amb la desamortització del segle XIX. Però això és una altra història.

El claustre del monestir de Santa Maria d'Amer

Entre l'octubre i el desembre de 1989 es va realitzar una excavació arqueològica que formava part de l'execució del projecte de pavimentació i dotació d'equipaments de la plaça del monestir. Les motivacions venien implícites en les rases que s'haurien de practicar en el subsòl que, poc o molt, afectarien les restes del monestir que s'hi podien conservar i, especialment les del claustre, tradicionalment ubicades en el sector de la plaça.

Els vestigis més antics es localitzaren a l'angle de llevant del sector nord. En els nivells més profunds hi va aparèixer, encara que d'esquitllentes, l'enderroc d'un edifici que s'hauria estès, amb tota probabilitat, per l'espai ocupat pel braç meridional del transepte de l'església. L'estesa de pedres i teules en delatava l'existència. El material recuperat no permetia la datació, però quedava clar que, per damunt, s'hi bastí directament la fonamentació de l'angle nord-est del claustre romànic sense cap interferència entremig. Hom pensa que es tractaria de les evidències de l'església consagrada el 949, o bé, d'una dependència annexa que hauria estat funcionant fins a la construcció del claustre.

La segona fase ve representada per la construcció del claustre romànic. En el mateix àmbit i retallant un capa de terra sedimentada al damunt de l'enderroc esmentat, es va construir la banqueta de fonamentació de dos murs, un anava d'est a oest i l'altre de nord a sud, que es trobaven ben lligats formant una cantonada. L'aparença física delatava una estructura poderosa –108 cm de gruix– i de certa monumentalitat. Consistia en dos paraments externs fets amb filades de carreus rectangulars de gres (30/40 cm de llargada per 20/30 cm d'alçada), ben escairats i disposats a trencajunts, que embolcaven un farciment intern de morter i pedruscall de tota mena. La tècnica i el material utilitzat en els blocs era molt semblant als de l'absidiola nord de l'església. El mur que venia per ponent estava més castigat però, en canvi, se'n descobrien les restes caigudes a tot volt. La troballa de fragments de columnes i dovelles deixaven ben clar que es tractava

del mur de la galeria nord del claustre i, per tant, l'altre, el de la de llevant. L'espai que delimitaven enmig de la plaça corresponia al pati del claustre. Un enllosat de plaques d'esquist disposades contra els murs n'emmarcava l'espai interior.

La prospecció en el sector sud es va adaptar a les troballes del nord. Aviat es va localitzar la cantonada sud-est i la galeria de migdia del claustre en projectar-hi les línies del mur de la galeria est ja excavada. Les característiques eren similars tant d'aparença com de conservació. La novetat de l'àmbit fou la troballa d'una claveguera d'obra que captava en el pati del claustre, travessava la galeria sud i desguassava fora del recinte. N'era contemporània i no conservava la coberta, espoliada amb la desamortització de l'immoble. En el seu interior va aparèixer una moneda molt desgastada de 17 mm de diàmetre. Tant a l'anvers com al revers hi apareixia encunyada una creu i s'endevinaven les restes d'una llegenda molt desfigurada que podria identificar-la com un diner de Pere I el Catòlic, però sense seguretat, situant-nos en els inicis del segle XIII.

Després, la feina es va concentrar en descobrir tot un llenç del mur perimetral que tancava el conjunt pel sud i que gairebé aflorava a la superfície. Es mostrà com una estructura sòlida de 128 cm d'amplada mitjana. Tècnicament recordava les parets més antigues de l'església per la disposició en filades de carreus estrets, desbastats i lligats amb morter de calç. Un cop delimitada, una bona tramada de la galeria meridional procedia l'excavació de l'interior. Malauradament, el paviment original havia estat espoliat després del terratrèmol de 1427. En el seu lloc hi aparegué una solera de calç i un paredat d'obra matusser que compartimentava la galeria. Es tractava d'una reocupació puntual que transformà un racó del claustre en una estança tancada. Fa de mal dir però es podria datar a l'entorn del segon o darrer terç del segle XV, ja que de poc temps després es detectava un enderroc general de les parets que restaven dempeus i un primer anivellament amb notables aportacions de terra i abundant material de rebuig. Era la fi del claustre.

Nous anivellaments es van succeir durant el segle XVII en el que començava a semblar-se a una plaça pública. A principis del XVIII es va pavimentar per primera vegada amb còdols rierencs que dibuixaven parterres.

Enterraments dins l'església

Abans de començar l'hivern del 1995 mossèn Enric Bahí posà en marxa la instal·lació de calefacció dins l'església de Santa Maria, procés que exigia fer algunes obres. L'habitació que queda entrant a mà esquerra era idònia per col·locar una caldera. Des d'allà s'havia de fer una rasa al paviment fins a la nau central per tal que l'aire calent que en sortís escalfés tot l'edifici. Aquesta intervenció va requerir la presència d'un arqueòleg per si es trobava alguna resta interessant, com va ser el cas.

En el subsòl de l'església van aparèixer algunes tombes individuals, però no totes de la mateixa època. Les més antigues eren anteriors a la construcció de

l'església actual; és a dir, que podien ser del moment en què els monjos feia poc que s'havien assentat (segle IX o X) i encara només tenien un petit habitacle o, fins i tot, podrien ser anteriors (segle VII o VIII). Les vam considerar alt-medievals. No podem dir exactament de quin moment perquè aquest tipus de tombes es van fer servir durant molts segles. La tècnica consistia en disposar unes teules planes (bipedals de tradició romana) fent una base on col·locaven el cadàver estirat i desproveït d'objectes, com és costum en la tradició cristiana, i es cobrien amb teules planes (*tegulae* també de tradició romana) o amb terra. En vam reconèixer tres (una de les quals sencera) i un petit ossari que reunia restes de diversos individus. És perquè els fonaments de l'església actual havien destruït alguna de les tombes que podem assegurar que són anteriors a la seva construcció i que devien trobar-se a l'exterior del primer temple.

També van aparèixer tombes més modernes, ben bé sota el paviment actual, practicades en taüts de fusta i que sens dubte corresponien a membres de la comunitat, doant que s'estilava enterrar els abats i monjos importants dins la nau de l'església. Com que les obres no van afectar cap d'aquestes tombes de manera completa vam poder tornar a deixar les restes humanes dins el que quedava de cada taüt i clausurar-les novament per respecte a l'indret on ens trobàvem.

Dels esquelets de les tombes alt-medievals sabem que es tractava de cinc adults, quatre dels quals masculins i un amb trets femenins. Quant a la seva edat, la dona va morir en edat adulta jove (entre 20 i 40 anys), i dels homes dos eren madurs (entre 40 i 60 anys) i dos més no van poder ésser determinats en aquest sentit. Un dels homes d'edat madura presentava lesions òssies degeneratives de tipus artròsic i reumàtic, que li devien provocar limitacions del moviment i la força així com un dolor crònic. Un dels esquelets conservava dos ossos d'au al costat de les cames, fet que podria ésser interpretat com una ofrena funerària, per bé que en contextos cristians aquest costum estigui obsolet. Potser aquests enterraments corresponen a una població que conservava costums pagans malgrat ésser cristiana? És conegut que alguns costums de tradició romana es mantenen durant segles, com el de posar una moneda dins la boca del difunt per poder pagar el barquer de l'Hades. També el fet que hi hagi una dona entre la població ens indica la possibilitat que no es tracti de membres de la primera comunitat religiosa sinó que podrien correspondre a la població autòctona que vivia a Amer abans de l'arribada dels monjos. De tota manera, la mostra és petita i poc representativa per fer-nos forts amb aquesta hipòtesi.

Conclusions

Els precedents de Santa Maria es remunten a la primera meitat del segle IX amb un primer establiment de religiosos que depenien del monestir de Sant Medir. Tanmateix, la consolidació monàstica d'Amer té com a punt de partença la consagració d'una església el 15 de novembre del 949, de la que l'enderroc des-

cobert al nord de la plaça el 1989 en podria esdevenir l'únic testimoni tangible. Els enterraments en *tegula* registrats dins l'actual església podrien correspondre a aquest primer moment entre el segle IX i el segle X o ser fins i tot més antics, si tenim en compte tant la població representada i la seva tipologia com l'orientació de les tombes i la presència d'alguns elements de culte no cristià.

Més endavant el primer edifici fou substituït per un nou temple. Aquí sí que es conserven traces prou evidents a la capçalera i a les naus. La planta dibuixa una església romànica de tres naus amb un absis central i dues absidioles laterals semicirculars a la capçalera. A l'interior, el sostre presentava volta de canó en les tres naus que estaven sustentades per vigorosos pilars de base quadrada. De fet no se sap ben bé quan es va erigir, tot i que formalment s'ha situat en el segle XI (VVAA, 1991: 252-253). Possiblement l'activitat edilícia també va propiciar la construcció d'altres edificis del monestir. Les restes del mur perimetral de migdia del claustre recorden moltíssim les parets de l'església, la qual cosa fa sospitar que, dins el programa constructiu, s'enllestís la constitució d'un primer claustre, concebut en el sentit estricte del terme, és a dir, un clos, un espai tancat per les dependències pròpies del monestir.

Presumiblement en el segle XII es va construir un nou absis (VVAA, 1991: 253) i s'eixamplà l'interior amb un mur més al nord (actualment adossat al casal parroquial). Es una ampliació destinada, amb tota probabilitat, a potenciar la zona del creuer que transforma la primitiva estructura basilical en una planta de creu llatina. Aquí s'observa un canvi tècnic propiciat per la utilització de carreus rectangulars, ben escairats, de dimensions regulars que denoten un romànic evolucionat propi del segle XII o de principis del XIII. Les obres de la calefacció també ens van deixar veure els fonaments del campanar, format per rierencs no desvastats en una disposició ben ordenada i partint del pilar extern nord-oest en direcció nord-sud. El paral·lelisme arquitectònic permet intuir que, en el mateix període, es bastia el claustre monumental que la campanya de 1989 va deixar al descobert. L'excavació va delimitar tres galeries deixant inèdita la de ponent més per manca de temps i recursos que no pas de ganes. No obstant això, es poden restituir les dimensions originals que donen un porticat voltant un pati rectangular de 16,20 m (ales est i oest) per més de 18 m (ales nord i sud). De la mateixa manera es coneix l'amplada de les galeries (3,20 m) mercès a la localització d'un dels murs perimetrals. Són unes mesures que prenen una íntima relació amb les de l'església monacal car, per exemple, els 16,20 m equivalen a l'amplada de les tres naus.

Aquesta relació s'ha de tenir en compte a l'hora d'imaginar l'alçat de les galeries. Les dovelles trobades *in situ* dibuixen uns arcs de punt rodó amb una llum de 130 cm aproximadament. Anaven sustentats per unes dobles columnes. De les bases no en sabem res. En canvi, el fust era llis, d'una pedra semblant a la de Girona i amb un diàmetre de 12,5 cm. Els capitells eren compactes i presentaven figuració animal i vegetal (VVAA, 1991: 255). Se'n conserven dos que van aparèixer en una excavació incontrolada oberta pocs anys abans davant de la capella dels Dolors i uns quants encastats a la paret dels Dolors i que, per tant, no es poden contemplar. Finalment la base del mur, una socolada de 108 cm de gruix (2 cm més que en el

claustre de la catedral de Girona), permet afirmar que la coberta de les galeries es coronava amb volta de canó seguit i que mai hi va haver un pis superior perquè la configuració de la mateixa església ho impedia.

Si es desconeix la data precisa de la construcció del claustre, sí que es coneix, en canvi, la de la seva destrucció, el 15 de març de 1427. En aquests aproximadament 150 anys, l'edifici va funcionar sense cap mena d'alteració, si no va ser, en tot cas, l'envelliment progressiu. El mal estat deuria ésser important quan el Bisbe de Girona en una visita pastoral de 1314 fa notar la necessitat de restaurar-lo. No se sap segur si aquesta reparació es va dur mai a terme. Hi ha indicis d'alguna obra de molt a finals del segle XIV o en els primers anys del segle XV, quan es construeix un enllosat en el pati del claustre. El fragmentari estat de conservació no permet delimitar l'extensió de l'empedrat. De tota manera se sap, per la mateixa excavació, que com a màxim, només cobria una estreta franja a tot el voltant del pati emmarcat per les parets del claustre. La seva funció tampoc és clara. Possiblement aquesta pavimentació és un intent d'evitar els esquitxos de l'aigua que en els dies de pluja baixava per la teulada de les galeries enfangant les parets i el pati.

En el segle XIV apareixen altres notícies interessants. Aquest és el període més brillant del Monestir i es realitzen importants reformes dins el recinte. Així en temps de l'Abat Ferrer (1309-1343) s'emmurallà tot el perímetre monacal, convertint-lo en una fortalesa amb portes i torres, una de les quals estava situada entre "Can Terme" i "Cal Carreter" en l'actual carrer de Santa Brígida. Potser fou el mateix Ferrer qui va remodelar o potser construir el palau abacial del que no se'n coneix cap detall.

En el segle XV, tot un seguit de terratrèmols devastaren la vila i gran part dels edificis del monestir. Així, la volta central de l'església s'ensorrà esclafant-se damunt l'enllosat del terra. També el claustre s'arruïnà. En la visita pastoral del 1432, el bisbe de Girona comprovà els desperfectes. Després es redreçà la nau central (avui encara és perceptible la reparació de la volta, que no és de canó, sinó apuntada), però el claustre es va perdre definitivament. Durant un període relativament curt de temps, sembla que la zona sud del claustre s'arrendà i es transformà en habitatge. La claveguera del pati s'inutilitzà i es va farcir amb material de rebuig. Els antics parterres que presumiblement cobrien les galeries, així com tot element susceptible d'aprofitament, s'arrancava.

En el segle XVI s'allarguen les naus de Santa Maria i es construeix una nova façana aixecada en estil renaixentista i que encara avui es conserva. Novament és amb les obres de la calefacció que es reconeixen aquests nous basaments i que el mur de delimitació de ponent de l'edifici romànic queda visible arran de la nova rasa de la nau central.

En el segle XVIII, i adossada al costat sud de l'església, es construeix la capella dels Dolors, aprofitant, en part, l'espai lliure deixat per l'enrunament del claustre, i que des de finals del segle XVI era una àrea on ja no hi havia cap edifici dempeus. De fet, hi ha un intent d'anivellació de tot el sector per a fer-lo transitible. És un procés llarg que culmina a principis del segle XVIII, quan s'enllosa part de la plaça. En la seva construcció encara es van utilitzar carreus i pedres procedents del claustre.

Precisament la major part dels murs preexistents s'aprofitaven com a parterres. La nova Plaça del Monestir queda configurada tal i com la coneixem quan s'edificà "Can Terme", "Can Carreter", i "Can Boles", cases totes elles del segle XVIII i que aprofiten com a fonaments moltes de les derruïdes estructures claustrals.

Aquests episodis de la història d'Amer ens acosten una mica més als orígens urbans de la vil·la.

Referències bibliogràfiques

- AGUSTÍ I FARJAS, B.: Santa Maria d'Amer (la Selva). *Terceres Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*, Santa Coloma, 1996: 308-313.
- BOLÓS, J.: *Catalunya Medieval*. Ed. Pòrtic, Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 2000.
- FONSERÉ, E. i IGLESIES, J., *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1900*, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1971, 129-130.
- MARQUÈS, J., *Amer*, AIEG, XX, 1970-71, 40 i ss.
- SAGRERA I ARADILLA, J.: *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça del monestir d'Amer*, 1990 (inèdita).
- SAGRERA, J., AGUSTÍ, B.: *Arqueologia al nucli d'Amer: el monestir. Amera*, 3. 2002: 6-13.
- VVAA: *El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany, Catalunya romànica*, vol. V, 1991, 2.

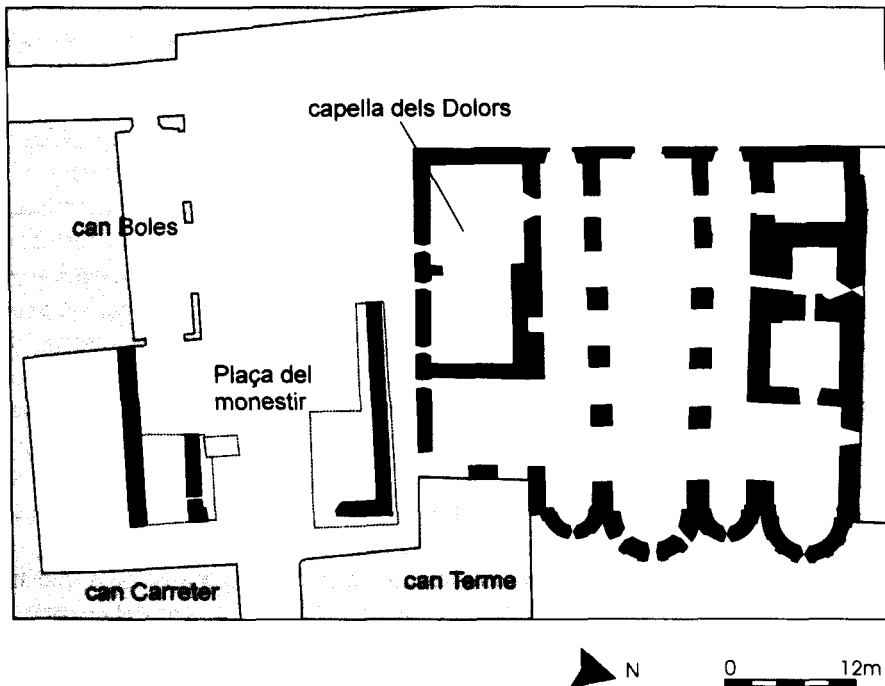
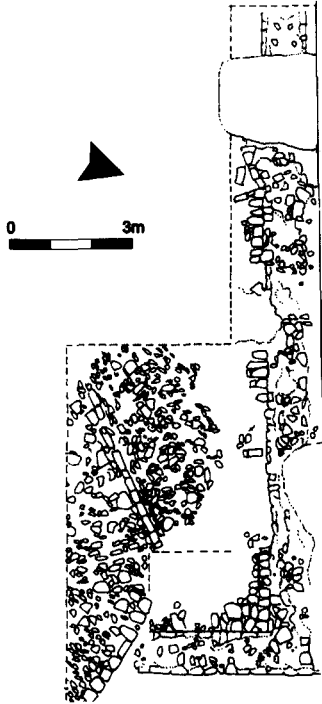

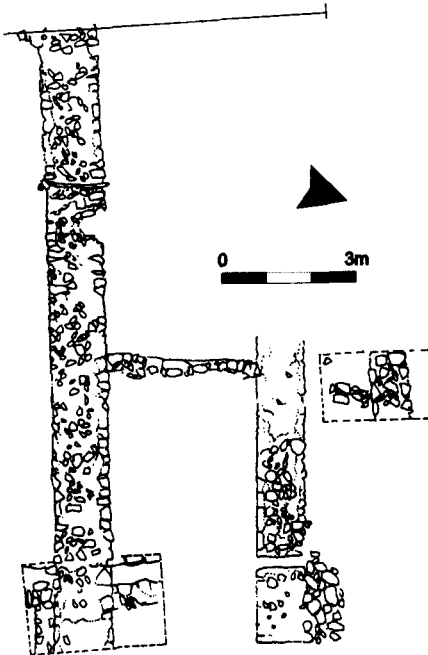
Fig. 1. Planta de la plaça del monestir i de l'església de Santa Maria.

Fig. 2. Planta del sector nord de l'excavació de 1989.

Fig. 3. Planta del sector sud de l'excavació de 1989.

Fig. 4. Estructures aparegudes en el sector nord (excavació de 1989).

Fig. 5. Detall de la fonamentació i del mur de la galeria est del claustre.

Fig. 6. Dovelles d'arc procedents de la galeria nord del claustre.

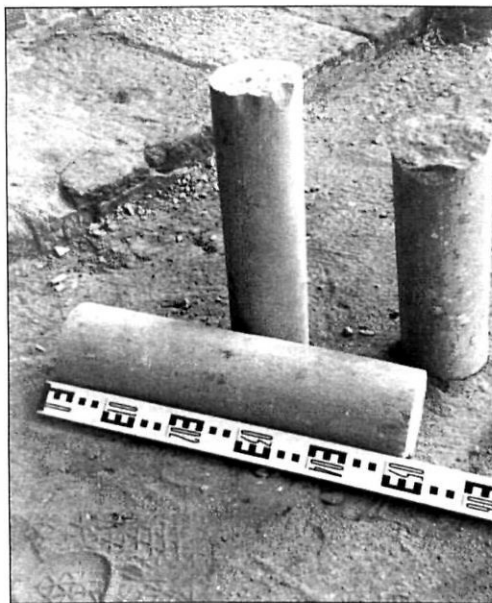

Fig. 7. Fragments de columnetes procedents de la galeria nord del claustre.

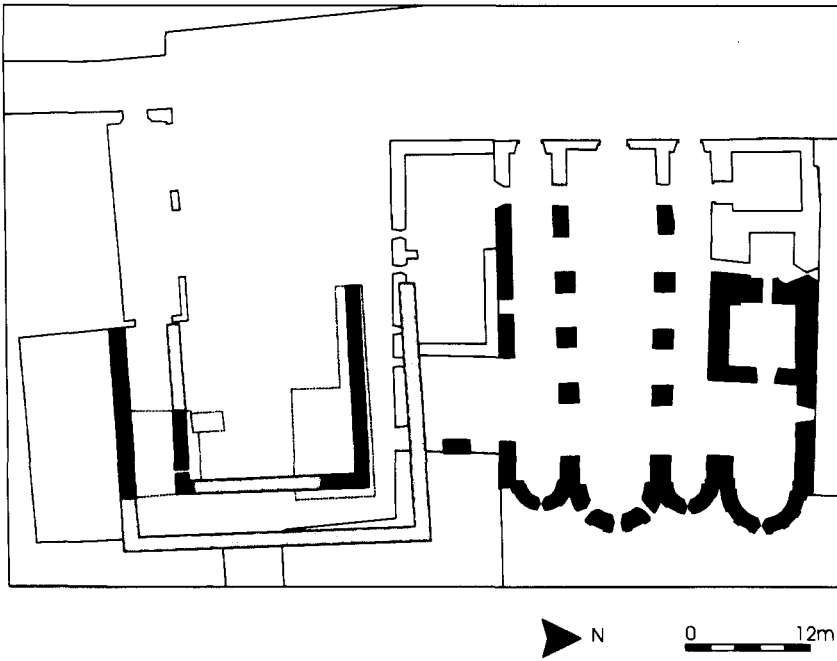

Fig. 8. Planta de l'església romànica i del claustre.

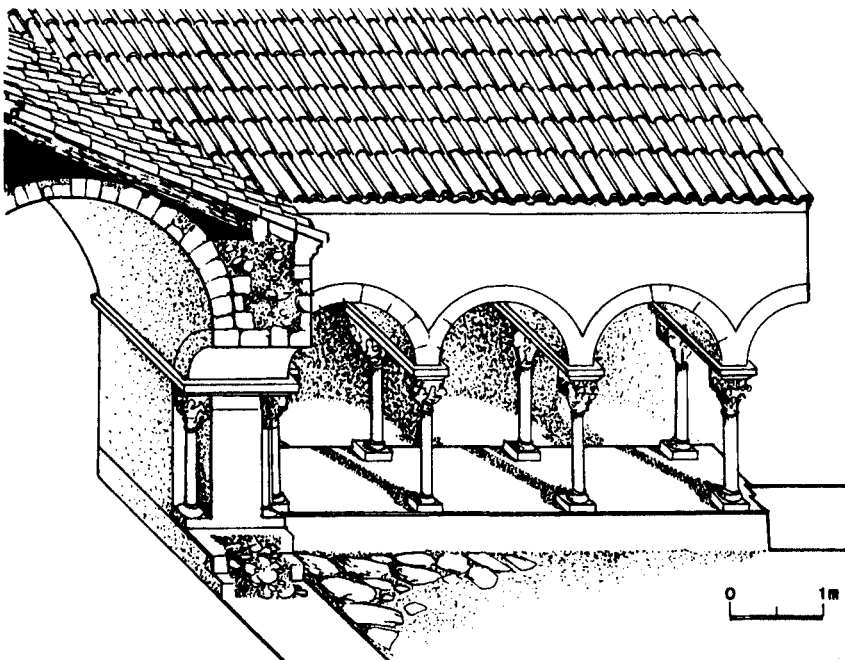

Fig. 9. Restitució ideal del claustre.

Fig. 11. Detall d'un dels enterraments alt-medievals.

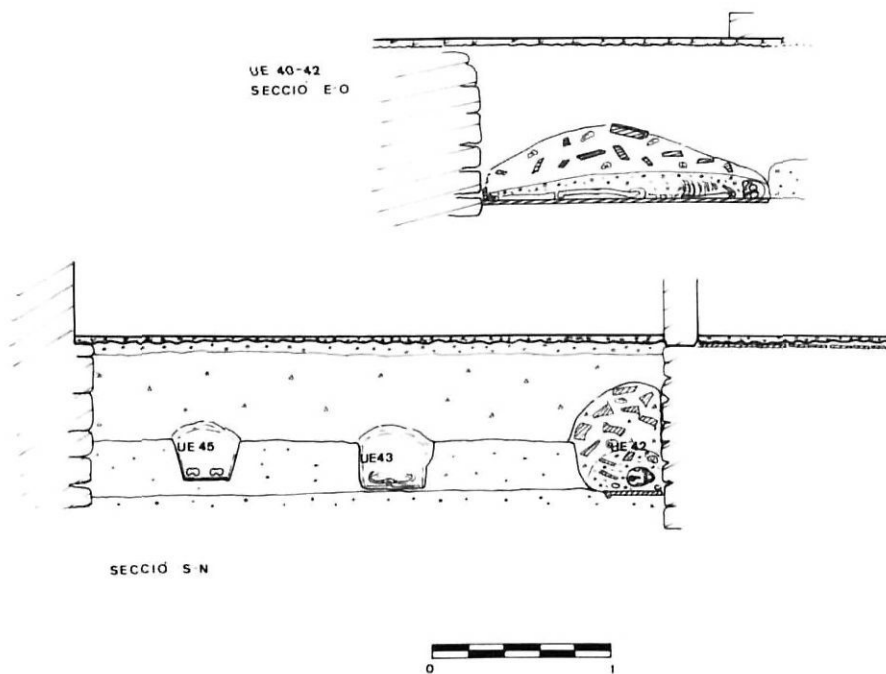

Fig. 10. Seccions d'alguns dels enterraments apareguts en el subsòl de l'església.

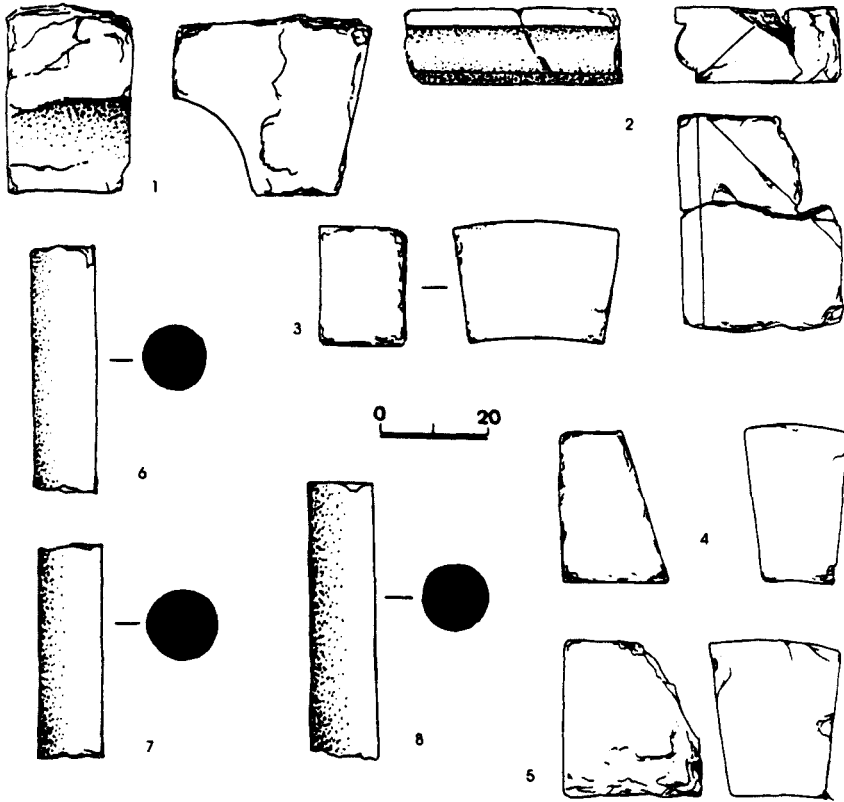
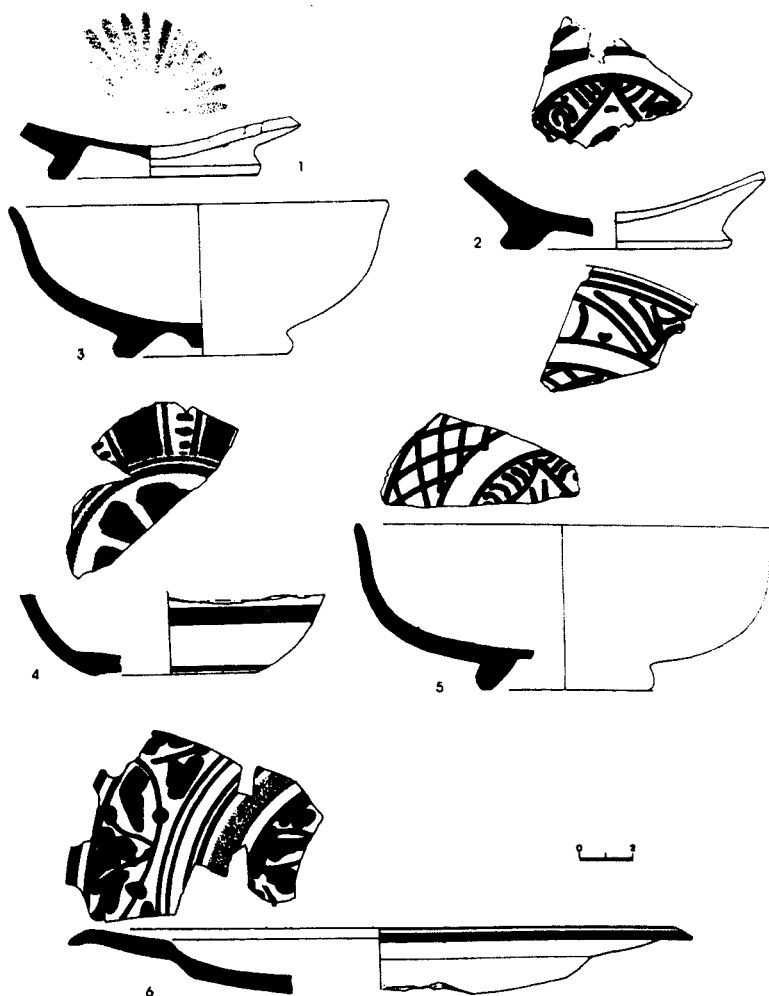

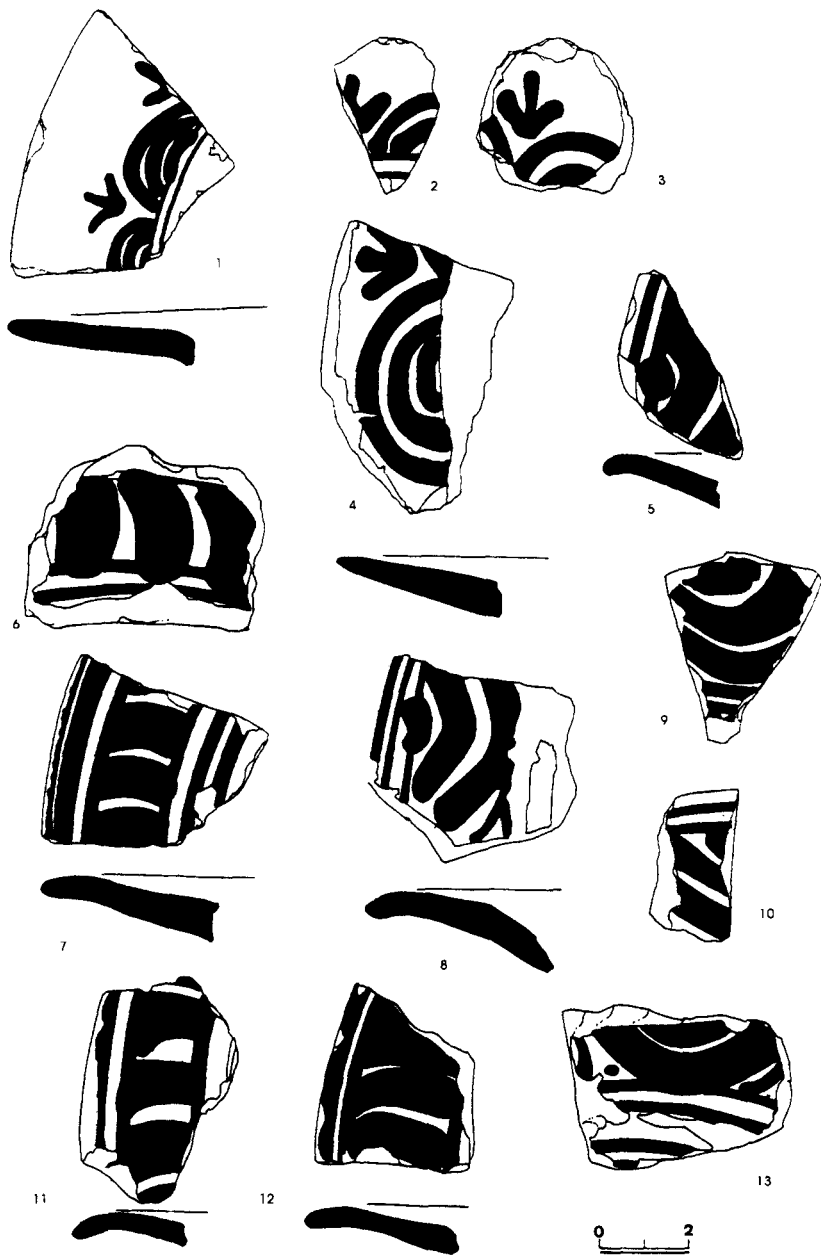
Fig. 12. Dovelles, motllures i columnes del claustre apareguts a l'excavació de 1989.

Fig. 13. Materials procedents dels nivells d'abandonament del claustre després de 1427.
1 i 4, ceràmica de reflexos metàl·lics; 2 i 5, escudelles de blau valencià;
3, escudella esmaltada en blanc; plat decorat amb blau i reflexos metàl·lics.

Fig. 14. Materials procedents dels estrats de formació i pavimentació de la plaça.
 1 a 4, plats de Poblet; 5 a 13, plats de la ditada i d'orles diverses.

